

FORS TILIDAGI LUG‘AT TARKIBIDAGI O‘ZLASHMALAR

Bexzod Djafarov Farxodovich,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,

Eron-afg‘on filologiyasi kafedrası,

behzoddjafarov@inbox.ru

Zokir Tohirovich Arifdjanov,

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi,

O‘zbek tili va mumtoz sharq adabiyoti kafedrası,

zokirarifdjanov@gmail.com

ANNOTATSIYA

O‘zlashma mavzusi tilshunoslikda keng o‘rganiladigan mavzulardan sanaladi. Fors tili lug‘at tarkibida ham ko‘plab o‘zlashma leksik birliklarni uchratish mumkin. Bu o‘zlashmalar fors tiliga bir qancha tillardan kirgan. Ularning hozirgi kundagi turi, soni va semantik xususiyatlari qiziqarlidir. Ushbu maqolada fors tilidagi o‘zlashmalar muxtasar yoritilgan.

Tayanch iboralar. *o‘zlashma, leksik birlik, fonetika, kalkalash, bilingvizim, purizm.*

О ЗАИМСТВОВАНИЯХ В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ

Тема заимствований одна из наиболее широко изучаемых тем в языкознании. В персидском словаре много заимствований. Эти заимствования были освоены в персидский язык из нескольких языков. Их текущий тип, количество и семантические особенности интересны. В этой статье дается краткий обзор заимствований в персидском языке.

Опорные слова и понятия: *заимствование, лексическая единица, фонетика, калька, двуязычие, пуризм.*

ABOUT BORROWINGS IN PERSIAN

ANNOTATION

The subject of loanwords one of the most widely studied topics in linguistics. There are many loanwords in the Persian vocabulary. These loanwords came into Persian from several languages. Their current type, number, and semantic features are interesting. This article gives a brief overview on loanwords in Persian language.

Key words: *borrowing, lexical unit, phonetic, calque, bilingualism, purism.*

KIRISH

Chet soʻzlarni oʻzlashtirish tilning leksik tarkibini boyitishning muhim mexanizmlaridan biridir. Bu jarayon nafaqat soʻz boyligini kengaytiradi, balki xalqlar oʻrtasidagi madaniy-tarixiy aloqalar haqida maʼlumotni ham oʻzida aks ettiradi. Har qanday tildagi barcha leksik birliklar uning lugʻat boyligini tashkil etadi. Lugʻat boyigi esa ichki va tashqi manbalar asosida boyib boradi. Ichki manbaga soʻz yasalishi yoki shevalardan soʻz olinishi kirs, tashqi manbaga soʻz oʻzlashtirish kiradi. Bular tilning lugʻat sathining *oʻz qatlami* va *oʻzlashma qatlami* sanaladi.

Koʻpgina tillarning lugʻat sathida oʻzlashma qatlam mavjud va ular turli sabablarga koʻra boshqa tillardan oʻzlashtirilgan. Soʻzlarni oʻzlashtirish - bu turli til jamoalari oʻrtasidagi munosabatlar bilan chambarchas bogʻliq, keng tarqalgan va muqarrar hodisadir [1]. Ayniqsa, hozirgi globallashuv davrda oʻzlashmalarning kirib kelishi anchagina kuchaygan.

Til ijtimoiy hodisa ekanligini inobatga olsak, u doimo oʻzgarib, rivojlanib va takomillashib boradi. Uning tarkibida yangilanishlar kuzatiladi, keraksiz va ortiqcha soʻzlar, iboralar, terminlar vaqt oʻtib tilning leksik tarkibidan chiqib ketadi. Shu boisdan ham, leksikologiya bilan shugʻullanuvchi olimlar hal etilmagan muammolarning yechimini topish bilan band boʻladilar va bu jarayon hech qachon toʻxtab qolmaydi. Oʻzlashmalar ham ana shu tildagi oʻzgarishlarning inʼikosidir, ular orqali tilning taraqqiyot bosqichlari, boshqa tillar bilan aloqalari, undagi oʻzgarishlar haqida maʼlum darajada xabardor boʻlamiz.

Bu yuqoridagi keltirilgan xususiyatlar borasida tilshunoslarning fikrlari deyarli bir xil, yaʼni oʻzlashmalarning oʻzlashayotgan tilga qabul qilinib unda mustahkam oʻrnashib, singib ketishi uchun qoʻyiladigan talablar barcha tillarda oʻxshash deb taʼkidlanadi.

“Словарь-справочник лингвистических терминов”da chet el soʻzlariga quyidagi taʼrif berilgan: “Chet el soʻzlari - bu boshqa tillardan olingan soʻzlar. Oʻzlashish - bu boshqa xalqlar bilan iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalarni oʻrnatishning tabiiy natijasidir” [4].

“Лингвистический энциклопедический словарь”da ushbu tushunchaga quyidagicha taʼrif berilgan: “Oʻzlashish - bu lingvistik aloqalar natijasida bir tildan ikkinchisiga oʻtkazilgan chet tilining elementi (soʻz, morfema, sintaktik tuzilish va boshqalar), shuningdek, bitta til elementlarining boshqa tilga oʻtish jarayonidir”[4].

Yana bir fikr bor: “Oʻzlashma soʻzlar oʻzlashgan til tizimiga moslashib boradi va koʻpincha shu bilan oʻzlashtiriladi, chunki chet tilidagi kelib chiqishi bu tilda soʻzlashuvchilar tomonidan sezilmaydi va faqat etimologik tahlil yordamida aniqlanadi. Oʻzlashmalar esa oʻzlarining chet tilidan kelib chiqqan izlarini asl

soʻzlarga begona boʻlgan tovush, imlo, grammatik va semantik xususiyatlar shaklida saqlaydi”[5].

Odatda, oʻzlashtirish har doim tilning haqiqiy *ehtiyojidan* koʻproq narsani anglatadi. Bunda til notanish narsa va tushunchalarni ifodalash uchun qoʻllaniladi. Oʻzlashmalar nomaʼlum narsa yoki madaniy hodisaga nom berish uchun kerak boʻladi va bu soʻz qabul qiluvchi tilidagi leksik boʻshliqlarni toʻldiradi[6].

Asosiy qism. Fors tilida ham boshqa tillardagi kabi chet tillardan olingan soʻzlar ham bor. Bu soʻzlar odatda *vāje-hā-ye daxil* (واژه های دخیل), *vāje-hā-ye yarzi* (واژه های قرصی), *vāmvāje* (وام واژه) terminlari orqali berilmoqda. Turli tarixiy voqealardan soʻng yunon, arab, turkiy, fransuz, ingliz, rus va boshqa tillardan koʻplab soʻzlar vaqt oʻtishi bilan fors tiliga ham yoʻl topa olgan [7]. Fors tilidagi oʻzlashmalar orasida arabiy oʻzlashmalar miqdori va ishlatilishi jihatidan mutloq yetakchi. Bu tildan oʻzlashmalarni fors tilidagi soʻz turkumlarining aksarida uchratish mumkin. Buning sababi arab tilining musulmon olamida birinchi raqamli til ekanligidir.

Oʻtmishda mintaqaning yetakchi tillaridan biri boʻlgan zamonaviy fors tili ham chet tillardan soʻz oʻzlashish muammosiga duch kelmoqda, ayniqsa sheʼriyat va tarix sohasida. Hozirda Eronda fors tilining mavqeini oshirish, dunyoning xalqaro tillaridan biri darajasiga erishish uchun muayyan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda 70 yil davomida antik davrdan to hozirgi kungacha lugʻatlar va lingvistik manbalarni oʻrganish va tiklash ustida ish olib borilmoqda, til arab va Gʻarbiy Yevropa oʻzlashmalaridan tozalanmoqda. 1933-yildan buyon mamlakatda “Fors tili va adabiyoti akademiyasi” maʼlum uzilishlar bilan faoliyat koʻrsatmoqda. Akademiya faoliyatining soʻnggi davri 1991-yilda boshlangan. 1997-yilda Akademiya tomonidan “Soʻz tanlash tamoyillari va qoidalari” ishlab chiqilgan va tasdiqlangan boʻlib, unda fors tilidagi soʻzlarni chet eldan olingan oʻzlashmalar oʻrniga tanlash tamoyillari belgilangan [11].

Garchi akademiya ancha faol boʻlsa ham, hozirgi kunda fors tilida ingliz tilidan oʻzlashmalar koʻpayib bormoqda. Inglizcha soʻzlar fors tiliga kirib kelayotganligi ajablanarli jarayon emas. Bu jarayon Til akademiyasi kabi rasmiy muassasalar tomonidan uni jilovlashga qaratilgan doimiy olib borilayotgan saʼy-harakatlarga qaramay, oqim toʻxtamayabdi. Ingliz tilining fors tiliga taʼsiri XX asr oʻrtalariga toʻgʻri keladi. Biroq, u soʻnggi oʻn yilliklarda jadal rivojlandi, globallashuv tufayli, yangi texnologiyalar (internet, informatika), shuningdek, pop-madaniyat (videolar, filmlar, musiqa) orqali ham kirib keldi. Akademiya xorijiy soʻzlarning kirib kelishiga qarshi kurashadi. U 1911 yilda fors tilini “himoya qilish” uchun tashkil etilgan. Akademiyaning asosiy faoliyati xorijiy umumiy yoki texnik atamalar uchun rasmiy forscha ekvivalentlarni yaratish va tasdiqlashdan iborat. Biroq, bu tashkilot

tomonidan yaratilgan ko‘plab yangi so‘zlar fors tilida so‘zlashuvchilarning e‘tiborini jalb qila olmadi [12]. Eronlik Fotima Aziz Muhammadiy fors tilidagi o‘zlashmalarni quyidagi turlarga ajratgan [13]:

Fonemalar o‘zlashishi. Bu turdagi o‘zlashma tilda kam uchraydi. Asosan bilingvizmda sharoitida sodir bo‘ladi.

So‘zlar o‘zlashishi. O‘zlashmalar orasida eng ko‘p tarqalgan leksik birliklar bu so‘zlardir. O‘zlashma so‘zlar fors tilida yetarlicha va bu borada arabiy so‘zlar eng katta qismini tashkil etadi. Masalan:

harakat	<i>harakat</i>	حرکت	kitob	<i>ketāb</i>	کتاب
yong‘in	<i>hariy</i>	حریق	daftar	<i>daftar</i>	دفتر
partiya	<i>hezb</i>	حزب	madrasa	<i>madrase</i>	مدرسه
hukumat	<i>hokumat</i>	حکومت	o‘qituvchi	<i>modarres</i>	مدرس

Ammo fors tilining o‘zlashma qatlami so‘nggi yillarda ingliz tilidan o‘zlashmalar bilan boyimoqda. Ko‘plab inglizcha so‘zlar fors tili lug‘at tarkibidan joy olmoqdaki, aksari o‘zbek tiliga begona emas:

onlayn	<i>ānlāyn</i>	آنلاین	futbolka	<i>tišert</i>	تی شرت
konvert	<i>pāket</i>	پاکت	jamoā	<i>tim</i>	تیم
pochta	<i>post</i>	پست	supermarket	<i>supermārket</i>	سوپر مارکت
park	<i>pārkh</i>	پارک	klip	<i>kelip</i>	کلیپ

Shuningdek, turkiy, rus, fransuz va boshqa tillardan ham o‘zlashmalar so‘zlar mavjud:

tramvay	<i>terāmvā</i>	تراموا	tarelka	<i>bošyāb</i>	باشقاب
tormoz	<i>tormoz</i>	ترمز	qamchi	<i>γamči</i>	قمچی
bilet	<i>belit</i>	مرسی	ramka	<i>γāb</i>	قاب
manzil	<i>ādres</i>	آدرس	quti	<i>γuti</i>	قوطی

Grammatik o‘zlashuv. O‘zlashuvning bu turida biror bir tildan o‘sha tilning grammatik kategoriyasiga mansub bo‘lgan biror bir shakl o‘tadi. Albatta qabul qiluvchi til bunday grammatik unurni o‘zga tildan osongina qabul qilmaydi va bu turdagi o‘zlashuv ikki til jamoalari o‘rtasida uzoq muddatli va uzluksiz yoki

mustahkam madaniy, siyosiy va iqtisodiy aloqalarni talab qiladi. Bu turdagi o‘zlashmalar fors tilida sanoqli va asosan arab tilidan kirgan. Ulardan bir otlarning siniq ko‘plik formasi yoki ko‘plik qo‘shimchalaridir:

shaxs/shaxsla	اشخاص	شخص	kitob/kitoblar	کتاب	کتاب
r					
kishi/kishilar	افراد	فرد	shoir/shoirlar	شعرا	شاعر
mulk/mulklar	املاک	ملک	ruh/ruhlar	ارواح	روح
bola/bolalar	اطفال	طفل	daftar/daftarlar	دفاتر	دفتر
			r		

Bunday otlar huddi arab tili singari fors tilida ham ko‘plik shaklda qo‘llaniladi. Shuningdek, arabiy bo‘lmagan so‘zlarda ham siniq formada ko‘plik yasalishi mumkin.

turk/turklar	اتراک	ترک	maydon/maydonlar	میدان	میدان
--------------	-------	-----	------------------	-------	-------

Biroq bunday so‘zlar arab tilining o‘zida ham siniq ko‘plik formasiga ega.

Kalkalash. Ma’lumki, *kalkash* boshqa til lug‘aviy birligidan ona tili vositalari asosida nusxa ko‘chirish (tarjima qilish) natijasida so‘z, atama yoki birikmalar yuzaga kelishiga aytiladi. Fors tili lug‘at tarkibida kalkalarning bir necha turlari uchraydi. Ayniqsa, oxirgi yillarda, purizm sababli kalkalash orqali begona so‘zlarni fors tiliga o‘zlashtirish keng tarqalmoqda.

kartoshka	pomme de terre	<i>sibzamini</i>	سیبزمینی
havo va havo	air-to-air	<i>havā be havā</i>	هوا به هوا
indikator	indicator	<i>cerāy-e rāhnamā</i>	چراغ راهنما
harf teruvchi	typist	<i>māšinnavis</i>	ماشین نویس
tasvirchi	film- taker	<i>filmbardār</i>	فیلم بردار
samolyot	aero plan	<i>havāpeyma</i>	هواپیما
fazogir	space man	<i>fazānavard</i>	فضانورد
temir yo‘l	rail way	<i>rāhāhan</i>	راه آهن

XULOSA

Chet tillardan leksik birliklarning o‘zlashishi mexanik jarayon emas, balki tillarning taraqqiyotiga bog‘liq va deyarli barcha tillarga xosdir. Buning ortidan tillarning leksik boyligi yanada ortadi. Fors tili o‘zining ko‘p asrlik taraqqiyoti

davomida lugʻat tarkibi turli xil oʻzlashmalar bilan toʻldi. Hozirda ham bu jarayon fan va texnologiyalarning rivojlanishi, chegara bilmas ommaviy axborot vositalari va media mahsulotlarining kirib kelishi ortidan davom etmoqda. Shu bilan paralel ravishda, bu oʻzlashmalarni kirib kelishini jilovlashga ham harakatlar ham izchil davom etmoqda.

ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Hashemi, Eftekhar Sadat, et al. "Phonological adaptation of Arabic loan words in Persian: Consonants." *International Journal and Humanities and Social Science* 4.6 (2014): 1.
2. Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. – 312 б
3. Жуманиёзов О. Ўзбек тилидаги герман тиллари ўзлашмалари.– Тошкент: Фан, 1987. – 103 б.
4. Чэнь Ю. Иноязычные заимствования в современном русском языке//Science for Education Today. – 2015. – №. 4 (26).
5. Ярцева В. Н. и др. Лингвистический энциклопедический словарь. – Советская энциклопедия, 1990.
6. Kurnianingsih E. I. A Study of English-Indonesian Borrowing Words in Daily Need Products : дис. – Universitas Muhammadiyah Surakarta, 2010.
7. Navabzadeh Shafi'i, Sepideh. "An Investigation of Changes in Meaning and Application of French Loan-words in Persian." *Language Science* 2.3 (2014): 107-128.
8. Белгородский Н.А. Современная персидская лексика // Языковые проблемы почислительным. –Л.,1927.– С. 26.
9. Жирков Л.И. Персидский язык. Элементарная грамматика. – М.: УРСС, 2008..
10. Овчинникова И.К. К вопросу обудельном весеиноязычных заимствований в лексике современного литературного персидского языка / /Индийская и иранская филология. – М.:Наука,1971.– С. 49-50.
11. Куранбеков, А. "Проблемы формирования научно-технической терминологии в современном персидском языке." *Вопросы филологии* 22.14 (2003): 16-18.
12. Paraskiewicz, Kinga. "English loanwords in new Persian." *Folia Orientalia* 52 (2015).
13. Mohamadi F. A. The kinds of borrowing in Persian // Iranian Journal of Information processing and Management. – 2003. – Т. 18. – №. 3. – С. 71-74